

Lena Larsson Lovén (1956) a Göteborgi Egyetem (Göteborg University) oktatója. Kutatási területe a római történelem, a hellénisztikus és római ikonográfia, Gender Studies. Legutóbbi kötetei: *Women's lives in Antiquity* (társszerkesztő, Göteborg, 1997), *Gender, cult and culture in the ancient world* (társszerkesztő, Göteborg, 2003).

Lanam fecit – A szövés-fonás mint női erény a rómaiaknál¹

Lena Larsson Lovén

A SZABIN NŐK ÉS A HÁZIMUNKA

A lányrablók közt, amint mondják, volt néhány közönséges férfi is, akik egy különösen szép arcú és termetű leányt vittek magukkal. Amikor a szembejövő előkelőbb rómaiak el akarták venni tőlük a lányt, azt kiáltották, hogy Talasiushoz, egy fiatal, de nagyhírű és kiváló férfiúhoz viszik. Erre aztán ők is hangosan helyeselték és jó szerencsét kívántak nekik, sőt néhányan még csatlakoztak is hozzájuk, és szeretettel, lelkesen kiáltották Talasius nevét. A rómaiak ettől az időtől kezdve mind a mai napig – ugyanúgy, mint a görögök Hümenaioszt – Talasius nevét ismétlik nászdalaikban, mert mint mondják, Talasius nagyon szerencsésen járt a feleségével.

[...] De a legtöbb történetíró – köztük Juba is – úgy véli, hogy ez a szó [ti. a Talasius] nem más, mint felszólítás és buzdítás a munkára, többek között a fonásra, mert akkor az itáliai szavak még nem szorították ki a görög kifejezéseket. De ha ez így igaz, és a rómaiak a talaszia szót ugyanolyan értelemben használták, mint mi, akkor valószínű, hogy más oka van ennek a szokásnak. Amikor ugyanis a

A rómaiak legfontosabb textil-alapanyaga a gyapjú volt. Kiemelkedő fontosságát az irodalmi művek is tükrözik, amelyekben a gyapjú (*lanana*) olykor egyszerűen a ‘ruha’ szinonimájaként jelenik meg.² A rómaiak elsősorban a birkagyapjút használták fel, amely különféle előkészítési fázisokon ment keresztül, mire elkészült a végermék, a további felhasználásra kész szövet. Némelyik munkafolyamatot asszonyi munkának tekintették, amely hagyományosan az otthonhoz kötődött. A textil-előállítás kifejezetten női munkaként való felfogása nemcsak a római társadalom sajátossága volt, hiszen sok más ókori kultúrában, a legkülönbözőbb területeken is ez volt a meghatározó hagyomány.³ Jelen cikk azt vizsgálja, hogy a textil-, és különösen a gyapjúmegmunkálás mint hagyományosan női munka miként szolgált egyúttal a női erény szimbólumaként. A gyapjúval foglalatostkodó nő ugyanis a római társadalom állandó eszményképe volt, amely mind az irodalmi, mind az epigráfiai és ikonográfiai forrásokban megjelent.

A textilmegmunkálás folyamatában a nőkre hagyományosan a szövés illetve a fonás feladata hárult. Ezek jellegükben különböző munkák voltak, és különböző képességeket követeltek azoktól, akik végezték. Fonna szinte bárhol lehetett, a házban is, tekintve, hogy e tevékenységhez csupán egy kicsi és meglehetősen egyszerű eszközre, a guzsalyra volt szükség.⁴ A fonó nő bárhol magával vihette e könnyű szerszámot a házban, vagy akár azon kívül is, nem volt szükség külön erre a célra berendezett helyiségre vagy műhelyre. Olyan tevékenység volt ez, amelybe akkor is érdemes volt belefogni, ha csak kevés idő állt rendelkezésre, ami lehetővé tette, hogy a nők más házimunkákat vagy akár gyermekfelügyeletet is ellássanak mellette.⁵ A fonás egyike volt azon tevékenységeknek, amelyeket rá lehetett bízni a rabszolgánőkre (*ancillae*), s amelyhez más munkák elvégzése után vissza lehetett térni.⁶

Guzsaly ábrázolása sírkövön
(Ancona, Museo Archeologico Nazionale della Marche)

A szövés a fonásnál jelentékenyebb fizikai erőt kíván. A hagyomány szerint ez volt az egyetlen nehéz munka, amelyet a római asszonyoktól elvártak. A feltételezhetően a Város alapításának idejéből származó hagyományt a rómaiak és szabinok közötti békeszerződés részének tekintették.

A szerződés szerint a római nők a jövőben mentesülnek minden nehezebb fizikai munka alól – a szövés kivételével (Plutarkhosz,

szabinok felhagytak a harccal, megállapodást kötöttek a rómaiakkal, hogy a nőknek a gyapjúfonáson kívül semmi más munkát nem kell végezniük. Innen maradt fenn az a lakodalmi szokás, hogy a menyasszony átadói, kísérői, de az egész lakodalmos nép is, tréfásan a Talasius szót kiáltozzák, ezzel emlékeztetve a vőlegényt arra, hogy a házába kísért fiatal asszonynak más munkát nem kell végeznie, csak a talasziát. Mai napig is fennmaradt az a szokás, hogy a menyasszony nem saját maga lépi át a ház küszöbét, hanem felemelve viszik be, mint ahogy annak idején is erőszakkal hurcolták el őket.

Plutarkhosz, *Romulus* 15.

Máthé Elek fordítása

LUCRETIA

Az Ardeában lakó rutulusuk népe – már amennyire azon a vidéken és akkoriban lehetett – feltűnően gazdag volt; a háború is azért tört ki, mert Róma királya, amikor a középítkezések hatalmas kiadásai kimerítették, mindenáron arra törekedett, hogy újra meggazdagodjon, és a zsákmány révén lecsillapíthassa a népharagot; a nép ugyanis nem csupán kegyetlensége miatt neheztelt az uralkodóra, hanem leginkább azért, mert a király oly hosszú ideig valójában rabszolgához illő kézműves munkára kényszerítette. Megpróbálták Ardeát egyetlen rohammal bevenni. Amikor ez nem sikerült, a rómaiak ostromzárral és erődítésekkel kezdték szorongatni az ellenséget. Ezekben az állandó táborokban – így van ez az inkább hosszán tartó, semmint heves harcok közt folyó háborúban – meglehetősen könnyen adtak szabadságot, persze inkább a főembereknek, mint a közkatonáknak; a király fiai is baráti összejöveteleken, vidám lakomákon mulatták magukat. Egyszer éppen Sextus Tarquiniusnál iddógáltak – ott vacsorázott Egerius fia, Tarquinius Collatinus is, amikor véletlenül az asszonyokra terelődött a szó. Ki-ki csodálatos módon dicsérte a magát, s mikor a vita egyre hevesebbé vált, Collatinus kijelentette, hogy nincs itt szükség szavakra, néhány óra alatt megtudhatják,

Romulus 15).⁷ Amellett, hogy megerőltetőbb munka, mint a fonás, a szövéshez nagyobb és rögzített munkaeszközre, a szövőszékre volt szükség.⁸ Ez azt jelenti, hogy a szövés kifejezetten erre a célra berendezett helyiséget igényelt: a római házon belül a szövőszék az *atriumban*, a ház középpontjában kapott helyet, és a *mater familias* hagyományos tevékenységét, ezáltal pedig a női erényt szimbolizálta.⁹

...LANAM FECIT

A szövés-fonással foglalatосkodó nő a római irodalomnak is *toposza*: erre Lucretia a legismertebb példa (Livius I. 57. 9). Lucretia még férje távollétében is a tradicionális női munkáknak, köztük a fonásnak szenteli idejét. Az erényes és hűséges Lucretia, aki még késő éjjel is sző-fon otthonában, a női erény klasszikus megtestesítőjévé vált. Livius ábrázolásában jelleme szöges ellentétben áll az előkelő feleségeivel, akik a férji felügyelet megszűntével átengedik magukat a semmittevésnek és a szórakozásnak, ahelyett, hogy hagyományos női kötelességeikkel foglalkoznának. Lucretia története a korai Róma időszakát tükrözi, amikor a nők többsége számára a gyapjú feldolgozása valószínűleg még a mindennapi valóságot jelentette: a különféle háztartási munkák egyikét, amelynek az volt a célja, hogy a háziasszony ellássa textiltermékekkel a családot, illetve a háztartást. Említésre méltó, hogy a leírás szerint Lucretia a ház középső részén (*in medio aedium*, I. 57. 4–5.) ülve, szolgálólányaival együtt, a látogatók szeme láttára végzi munkáját.¹⁰ Az *atrium*, ahol a gyapjúmegmunkálást végezték, mint a tradicionális római ház központi helyisége presztízs-értékű és szimbolikus jelentőségű tér volt.

Igen valószínű, hogy a királyság, valamint a korai köztársaság korában még nagy mennyiségű textilterméket állítottak elő a római otthonokban.¹¹ A köztársaságkor alatt azonban fokozatos változást tapasztalunk a római textielőállítás módjában. A változás lényege az volt, hogy a háztartásokban folyó háziipari termeléstől áttértek egy szélesebb alapokon nyugvó, a háztartások keretein túllépő termelési formára. Ezzel egyidejűleg fokozatosan kialakultak a több-kevesebb szakképzett munkást tömörítő testületek. A gyapjú-, illetve textilmegmunkálással kapcsolatos foglalkozások a Kr. e. 3. században kezdenek megjelenni az irodalmi forrásokban, majd valamivel később a feliratokon is.¹² A köztársaságkorból ismerjük például a kallósokat (*fullones*), akik a Kr. e. 3. század második felében, a *Lex Metilia*-ban bukkannak fel először testületként. További két köztársaságkori példát – az *infectores*t (akik az új szöveteket színezték) és a *lanariit* – Plautustól hallunk az *Aulularia*-ban (521, 508). A *lanarius* pontos jelentése ugyan bizonytalan, de az nyilvánvaló, hogy a név szoros

Házaspárt ábrázoló sírkő. A baloldali ülő nőalak lábánál guzsaly (Köln, Röhmisch-Germanisches Museum, C. Lovén felvétele)

Családot ábrázoló sírkő
(Mainz, Rheinisches Landesmuseum, a szerző felvétele)

kapcsolatban áll a *lana* szóval. E foglalkozások női megfelelőire vonatkozóan egyetlen adattal sem rendelkezünk, sem a köztársaságkorból, sem későbből.

A római textil-előállítás legkorábbi epigráfiai adatai tehát férfi munkásokra vonatkoznak. A Kr. e. 3. század vége előtt sem az irodalmi, sem az epigráfiai források nem szólnak a textil-előállításához kapcsolódó női szakmákról, jóllehet nők nevei már a köztársaságkorban is előfordulnak más epigráfiai kontextusban, például sírfeliratokon. Ilyen összefüggésben a nőket, csakúgy, mint a férfiakat, gyakran jellemzik állandósult kife-

jezések segítségével, amelyek a rómaiak nemhez kötött tulajdonságokról alkotott elképzeléseit tükrözik. A női sírfeliratokon rendszeresen megjelenő kifejezések egyike a *lanam fecit* (kb. 'szótt-font'), amely előfordul például egy Claudia nevű nő Rómában talált sírfeliratán.¹³ A rövid felirat tájékoztat arról, hogy Claudia férjes asszony volt, és két fiúnak adott életet, akik közül az egyik korábban hunyt el, mint ő. Megtudjuk belőle továbbá, hogy Claudia közvetlen volt, hogy otthonára gondot viselt és hogy „szótt-font”. – Mindez teljes összhangban volt azzal, amit egy erényes római feleségtől elvártak.

Claudia sírfelirata a Kr. e. 2. századra datálható.¹⁴ Ekkorra a textiltermékek előállítására részben már nagyüzemi keretek között folyt, s az ilyen munkák bizonyos hányadát szakképzett munkások végezték. Még ha egy asszony foglalkozott is textil-készítéssel otthonában, a római háztartás ebben az időben valószínűleg már nem függött teljes mértékben attól, hogy milyen szöveteket tud önerőből előállítani. Ruhák és egyéb textiltermékek, akár egyszerűbb, akár fényűző kivitelben, nagy mennyiségben kaphatók voltak az üzletekben és a piacokon. Úgy tűnik, e készruhák minősége szélesebb skálán mozgott, mint a házilag készülté. Ezen kívül változatosabban is színezték őket, mint házilag készített társaikat. Mindez vonzóbbá tette e darabokat a vásárlók számára.¹⁵ Ráadásul valószínűleg olcsóbb is volt készruhát venni – legalábbis ha egyszerűbb minőségűről volt szó –, mint egy ruhát házilag elkészíteni. Az idősebb Cato már a Kr. e. 2. század elején azt tanácsolja a római birtokosoknak, hogy rabszolgáik számára Rómában vásároljanak ruhát, mert ez gazdaságosabb, mint a ruhák otthoni elkészítése (*A földművelésről* 135. 1.). A késő-köztársaságkorra vonatkozó adatokat összegezve azt mondhatjuk, hogy a részben már nagyüzemben folyó textil-előállítás csupán kiegészült a továbbra is otthon végzett munkával. Így a Claudiához hasonló feliratokat olvashatjuk úgy, mint amelyek valóban az idejüket a házimunkáknak, köztük a szöveg-fonásnak áldozó asszonyoknak állítanak emléket.

mennyivel különb a többinél az ő Lucretiája. „Nos hát, ha ifjú a vér bennünk, szálljunk lóra, és lássuk a magunk szemével, milyenek is az asszonyaink. Ami a férj váratlan megérkezésekor a szemünk elé tárul, kinek-kinek szolgáljon ékes bizonyítékul.” Bortól felhevülve mindnyájan így kiáltottak: „Rajta hát!” Lóra pattantak, és elvágattak Rómába. Estefelé érkeztek meg, és ellovagoltak Collatiába: Lucretiát, nem úgy, mint a király menyeit: fényűző lakomán, baráti társaságban, vidám időtöltésben, hanem háza előcsarnokában szolgálóleányai körében találták, késő este, lámpavilágnál, gyapjút fonva. A feleségek versenyében Lucretiáé maradt a dicsőség. Nyájasan fogadta érkező férjét és a Tarquiniusokat; a győztes férj pedig barátságosan meghívja a királyi ifjakat. Sextus Tarquinius nyomban bűnös vágyra gyúl, hogy Lucretián erőszakot vegyen; szépsége és napnál fényesebb erényessége föllobbantja vágyát. Ez alkalommal azonban fiatalokhoz illő játékkal eltöltött éjszaka után mindahányan visszatérnek a táborba.

Livius, *A római nép története a Város alapításától* I. 57.

Kis Ferencné fordítása

Figyelembe véve azonban a fentebb vázolt folyamatokat, a *lanam fecit* már a Kr. e. 2. században is csupán közhelyszerű fordulatként, a nők általánosan alkalmazott kifejezések egyikének tekinthető, és mint ilyen, a nő feddhetetlen jellemét volt hivatott hangsúlyozni.

A GYAPJÚMEGMUNKÁLÁS ÉS A BIRODALMI IDEOLÓGIA

Aligha meglepő, hogy Lucretia történetét az Augustus-kor szerzőinél találjuk (Livius I. 57; Ovidius, *Fasti* II. 741–743). Augustus erkölcsi reformjainak az is részét képezte, hogy az asszonyok visszatérjenek a tradicionális otthoni tevékenységekhez, köztük a szövés-fonáshoz, s az uralkodócsalád nőtagjaitól azt várták, hogy járjanak elől a jó példával. Suetonius állítása szerint a különleges alkalmak kivételével maga Augustus is mindig házilag készített ruhákat hordott (*Augustus* 64). Akárcsak a régi Róma idejében, amikor Tarquinius Priscus király felesége, Tanaquil maga szőtt és font (Plinius, *Naturalis historia* VIII. 194.), az Augustus által viselt ruhákat is családjának nőtagjai készítették. E képességek elsajátítása hozzátartozott az arisztokrata nők neveléséhez. Az uralkodócsalád fiatalabb nőtagjait is megtanították arra, hogy hogyan kell fonni és szövőszéken dolgozni.

Még ha Augustus családja példát is nyújthatott más családok asszonyai számára, hiábavaló próbálkozás volt a nőket visszatéríteni tradicionális, otthoni munkán alapuló kötelességeikhez, ha egyszer a helyzet már alapvetően megváltozott. Mégis, Augustus kudarca ellenére az otthonában szövő-fonó nő eszményképe, mint az erényes nő vagy feleség szimbóluma, a császárkorban is élő maradt. Columella a Kr. u. 1. század közepén arról panaszkodik, hogy korának asszonyai engednek a modern életmód csábításának, és a nők hagyományos kötelességei, például a szövés vagy a fonás helyett semmittevő és fényűző életmódot folytatnak. Szerinte a nők már nem tanúsítanak érdeklődést tradicionális feladataik iránt, sőt már a rabszolgák munkájának felügyeletére sem hajlandók. Ehelyett mindig készek arra, hogy rengeteg pénzt költsenek drága, készen kapható ruhákra – azaz éppen az ellenkezőjét teszik annak, amit a hagyomány előír számukra (Columella, *De re rustica* XII. előszó 9–10.). Mindennek ellenére a sírfeliratok a női erény jelzéséül még ebben az időben is gyakran szólnak arról, hogy az elhunyt nő szövással és fonással foglalatzkodott.

A Kr. u. 1. század vége felé Domitianus császár igyekezett feleleveníteni az Augustus által képviselt politikai és erkölcsi eszmék egy részét, azzal a céllal, hogy saját uralmi elveit az első római egyeduralgó kulturális és társadalmi elveire való hivatkozással legitimálja.¹⁶ A hagyományos női munkákat végző asszony ideálja ezúttal is a birodalmi politikai propaganda fontos része volt. Erre vonatkozólag ismerünk egy egészen egyedülálló képzőművészeti alkotást Rómából, egy fríz, amely Domitianusnak a *Forum Transi-*

toriumon álló, Minervának szentelt templomát díszítette. A fríz Arakhné mítoszának jeleneteit ábrázolja. A szövésben kivételesen tehetséges fiatal nő a mítosz szerint arra vetemedett, hogy szövőversenyre hívja ki Minerva istennőt. A mitológiai jeleneteket szövással és fonással foglalatzkodó nőalakok szegélyezik, akiknek a munkájára maga Minerva felügyel, az az istennő, akit Domitianus a leginkább tisztelt. Ő volt egyúttal a kézművesek istennője is, és az ő pártfogása alá tartozott többek között a házimunka. A fríz a társadalmi stabilitás és a tradicionális értékek fontosságába vetett hitről árulkodik, és ezek megtettesítőiként állítja eléink a házimunkát végző asszonyok és az ideális római *matrona* példáját.¹⁷

Nem csupán a Minerva-templom frízét életre hívó szándék szokatlan egy római állami emlékmű esetében, hanem az is ritka jelenség, hogy egy emlékmű vagy középület díszítésén nem-allegorikus nőalakok bukkanjanak fel.¹⁸ A nőalakok és a szövés-fonás szimbólumainak együttes ábrázolása ezzel szemben sokkal inkább megszokott a „nem hivatalos” emlékműveken, például a sírköveken. A női síremlékek ikonográfiájában gyakran jelennek meg a személyes használati tárgyak darabjai – fésű, tükör, napernyő, ékszerdoboz, illatszeres üveg –, mint a nők otthonhoz kötött életének szimbólumai, a női munkára pedig a fonáshoz használt eszközök, a fonalgombolyag vagy a szövökösár utalnak, utóbbi mint a *lanam fecit* ikonográfiai megfelelője.

A római *matrona* eszményképe hatással volt a birodalom Itálián kívüli területein érvényesülő nő-ábrázolásokra is: a női erényt kifejezésre juttató ikonográfia tettenérhető a provinciális síremlékeken.¹⁹ A szövő-fonó nő ábrázolása már Görögországban tradíció volt, és nyilvánvalóan élő maradt a Mediterráneum nyugati felében is.

ITALIA QUASILLARIA VIXIT ANN XX²⁰

Ami a textil-termelésben résztvevő embereket illeti, a nagy számban rendelkezésre álló császárkori sírfeliratok egyre értékesebb információkat nyújtanak foglalkozásaikra vonatkozóan. E feliratokon mind nők, mind férfiak által folytatott mesterségek elnevezéseit megtaláljuk.²¹ Némelyik e foglalkozások közül a textil-előállításához kapcsolódik. A szövést végző takácsok között egyaránt találunk férfiakat és nőket (*textores* illetve *textrices*), noha egyiket sem nagy számban. A fonásra vonatkozó forrásokban ezzel szemben kizárólag nők szerepelnek. Az epigráfiai forrásokból ismert fonólanások (*quasillariae*) mindannyian alacsony társadalmi helyzetűek voltak, távol az eszményi római háziasszony által képviselt ideáltól. A nemek közötti egyensúlyeltolódás természetesen mindig magyarázható a források megőrződésének körülményeivel, de esetünkben igen valószínű, hogy nem pusztán véletlenről van szó, hanem a római nő-ideál által gyakorolt hatásról.

Habár a szövés is egyike volt a hagyományos női feladatoknak, nyilvánvaló, hogy férfiak is űzhették foglalko-

zasként. Ez legalábbis részben annak köszönhető, hogy e munka elvégzéséhez fizikai erőre volt szükség, és hogy a szövés fejlettebb technológiát igényelt, mint a fonás, amely kétségtelenül jóval nőiesebb munkának számított. A gyapjúfonást olyannyira nőiesnek tekintették, hogy elképzelhetetlen volt e tevékenységet egy férfinak tulajdonítani. Férfiak végeztek egyéb munkafolyamatokat a gyapjúfeldolgozás területén, mint ahogy a *lanariusok* (gyapjúmunkások), de a fonás kifejezetten a nők számára fenntartott foglalatosság volt, amely rendkívül pozitív hangsúlyt kapott, ha nő, de éppen az ellenkezőjét, ha férfi végezte. A gyapjút fonó férfi képzete kifejezetten nevetségesnek számított, és akkor került elő, ha valakit ki akartak gúnyolni. Egy késő korszakos *terra sigillata* csésze – abból a korból, amikor Antonius és Octavianus küzdelme folyt a birodalom irányításáért – jó példát nyújt arra, hogy e képzet miként szolgálhatott egy férfi megszegyenyítésére. A csészén ábrázolt jeleneten Antoniusot látjuk, amint egy feltehetőleg nő által vontatott szekéren ül; a szekeret nőkből álló menet kíséri, a nők kezében legyező, napernyő, szövökösár és guzsaly – csupa olyan tárgy, amely egyébként a női sír-emlékek ikonográfiájára jellemző. Valószínű, hogy a csészében az augustusi propaganda egyik darabját tisztelhetjük, amelyen az elnőiesedett Antonius jelenik meg, nőkkel és a nőiesség szimbólumaival körülvéve.²² A propaganda azt sugallja: olyan embert látunk, aki fokozatosan kemény, férfias asszonyok – Fulvia, majd Kleopátra – befolyása alá került; ezek az asszonyok gyengévé, azaz feminimmé tették Antonius jellemét, aki ezáltal alkalmatlanná vált a Római Birodalom irányítására. Márpedig ha eltűri, hogy nők irányítsák, szükségképpen el kell buknia Octavianusszal szemben.

Még a különféle forráscsoportokat összegezve is nehéz határozott következtetéseket levonni azzal kapcsolatban, hogy milyen méreteket öltött a nők otthoni textil-előállítás, és hogy ez miként viszonyult az üzleti alapon folyó termeléshez. Columella panaszai ellenére vannak utalások arra nézve, hogy a *lanificium*, azaz a 'gyapjúval való munka' továbbra is a római háziasszony kötelességei közé tartozott.²³ Így, még ha vannak is bizonytalan pontok a római textil-előállítás szervezettségének kérdésében, a különféle típusú források egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a fonást mindig is a legfontosabb női munkának tekintették. A fonó nő képzete egyenértékű volt a szorgos római háziasszonyéval, és erőteljes szimbolikus jelentést hordozott. Ennek megfelelően a női erények között – mint a hűség, a szerénység, az erkölcsi tisztaság és a becsület – ott találjuk a szövés-fonást, a női munka szimbólumát is, amely szorosan kapcsolódott a jó, erényes római háziasszony képzetéhez. E képzet hosszú ideig meghatározó maradt a rómaiaknál – legalábbis az eszményi világban.

Böröczki Tamás fordítása

A Minerva-templom frízének részlete (Róma, Forum Transitorium)

ANTONIUSRÓL

[...] Caesar, úgy látszik, mérsékelte Antonius pazarlásait és kicsapongásait, és hibáit nem hagyta megdorgálatlanul. Antonius ekkor abbahagyta korábbi életmódját, és házasságra gondolt. Fulviát, Clodius népvezérnek az özvegyét vette feleségül, aki nem sokat törődött a szövés-fonással és a háztartással, és nem érte be azzal, hogy magánemberként élő férfi felett uralkodjék, hanem uralkodni akart azon, aki uralkodott, s parancsolni annak, aki parancsolt. Kleopatra hálás lehetett Fulviának azért, hogy megtanította Antoniusot, miként kell eltűrni egy asszony uralmát, és így Antoniusot ő már megnevelve s megszelídítve kapta meg.

Plutarkhosz, *Antonius* 10.

Máthé Elek fordítása

JEGYZETEK

- 1 A cikk eredeti címe és megjelenési helye: „Lanam fecit. Wool-working and Female Virtue”: L. Larsson Lovén–A. Strömberg (szerk.), *Aspects of Women in Antiquity. Proceedings of the First Nordic Symposium in Antiquity, Göteborg 12–15 June 1997*, Göteborg, 1998, 85–95. A cikkben minimális változtatásokat eszközöltünk, továbbá néhány jegyzetet elhagytunk.
- 2 Lásd pl. Horatius, *Levelek* II. 1. 207.
- 3 Barber, E. W., *Women's work. The first 20.000 years. Women, cloth and society in early times*, New York–London, 1994, *passim*.
- 4 Geijer, A., *Ur textilkonstens historia*, Stockholm, 1984, 26. Fonalat fonni tulajdonképpen mindenfajta szerszám nélkül, pusztá kézzel is lehet, de ez a módszer valószínűleg nem volt jellemző a római korban; a guzsaly használata folytán ráadásul erős és ellenálló fonal volt a végeredmény.
- 5 Barber, *Woman's work*, 26.
- 6 Fantham (szerk.), *Women in the classical world. Image and status*, London–New York, 1994, 270.
- 7 [A Plutarkhosz-szövegben szereplő *talaszia* szót Máthé Elek éppen hogy gyapjúfonásnak fordítja, a szó azonban valóban jelenthet gyapjúszövést is. Miután pedig mindkét jelentést magában foglalja, alkalmas az általában vett női munka kifejezésére. Forrásunkat alátámasztja a szó etimológiája: a legvalószínűbb magyarázat szerint a *talaszia* a *talatész* szóból (akinek fáradságos munkát kell végeznie) származik, s a *talasz* (szerencsétlen, nyomorult) szóval áll összefüggésben. – A fordító jegyzete.]
- 8 A római korban és általában a Mediterráneumban használt szövésszékkel kapcsolatban lásd M. Hoffman, *The Warp-weighted Loom*, Oslo, 1960, illetve J. P. Wild, *Textile Manufacture in the Northern Roman Provinces*, Cambridge, 1970.
- 9 Wallace-Hadrill, A., „Engendering the Roman House”: D. E. E. Kleiner–S. B. Matheson (szerk.), *I Claudia. Women in Ancient Rome*, Austin, 1996, 104–115.
- 10 Philippides, N. S., „Narrative strategies and ideology in Livy's »Rape of Lucretia«”: *Helios* 10 (1983) 113–119, 115.
- 11 Úgy tűnik, egyes textil-előállítási folyamatokat már a korai kőkorszakban, vagy talán még régebben szakemberek is végez-
- hettek, nem otthoni környezetben. J. Lynn Sebesta Plutarkhoszra hivatkozik, akinek elbeszélése szerint más foglalkozások képviselői mellett már a kelmefestők is szervezetet alkottak Numa királysága alatt (Plutarkhosz, *Numa* 17.). Vö. Sebesta, „Tunica ralla, tunica spissa. The colors and textiles of Roman costume”: Bonfanle–Sebesta (szerk.), *The world of Roman costume*, New York, 1994, 66.
- 12 Petrikovits, H. von, „Die Spezialisierung des römischen Handwerks. Thema und Quellen”: H. Jankuhn (szerk.), *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I*, Göttingen, 1981, 63–132, 64.
- 13 *Corpus inscriptionum latinarum (CIL)* 1. 1211 (=6. 15346). A *lanifica* (‘gyapjúfonó nő’) szó ugyancsak megtalálható női sír- emlékeken. Előfordulására a legjobb példákat két augustus-kori nő, Murdia (*CIL* 6. 10230) és Turia (*CIL* 6. 1527) sírfeliratai nyújtják.
- 14 M. Lefkowitz–M. B. Fant (szerk.), *Women's life in Greece and Rome. A source-book in translation*, London, 1992, 16.
- 15 Sebesta, „Tunica ralla, tunica spissa”, 66–70.
- 16 D'Ambra, E., *Private Lives, Imperial Virtues: The Frieze of the Forum Transitorium in Rome*, Princeton, 1993, 5.
- 17 Vö. D'Ambra, *Private Lives, Imperial Virtues*, 104-től.
- 18 Kampen, N. B., „Between Public and Private. Women as Historical Subjects in Roman Art”: S. B. Pomeroy (szerk.), *Women's History and Ancient History*, Chapel Hill–London, 1991, 218–248.
- 19 Lásd *Women in the Classical World*, 369-től.
- 20 *Itáliai fonólanány; élt húsz évet*. *CIL* 6.6342. A teljes felirat: *Italia quasillaria vixit ann XX/Scaeva tabellarius Tauri coniugi suae fecit*.
- 21 Ezzel kapcsolatban lásd Günther, R-M., *Frauenarbeit–Frauenbindung. Untersuchungen zu unfreien und freigelassenen Frauen in den stadtrömischen Inschriften*, München, 1987, illetve Joshel, S. R., *Work, Identity, and Legal Status at Rome. A Study of the Occupational Inscriptions*, London, 1992.
- 22 Volkmann, H., *Kleopatra. Politik und Propaganda*, München, 1953, 7. táblakép.
- 23 Treggiari, S., „Jobs for Women”: *AJAH* 1 (1976) 76–104.